

**Árva Bethlen Kata: A „szent” és a földi halandó,
az erdélyi nemesasszony két arca**

jelige: A sareptai özvegy

2023. január.

Bevezetés

Bethlen Kata önéletírásáról már számtalan dolgozat, tanulmány született, különböző aspektusokból vizsgálva az erdélyi nemesasszony életét és munkáját. Mind az orvostudományban, mind a képzőművészetekben jeleskedett, jelentős patróna és egyházszervező munkát folytatott, valamint önéletírásán kívül imádságokat is papírra vetett: kétségteljesen a 18. század egyik legnagyobb és legérdekesebb női alakja.

Többek között azért is érdemes foglalkozni Bethlen Katával, mert személye a mai napig számos kérdést hagy maga után az olvasóban. Bencsik Gábor így fogalmaz az *Önéletírás és levelek* 2018-as kiadásának előszavában: „Bethlen Katának valójában Isten volt az egyetlen lelki társa, sem két férje, de még gyerekei sem váltak azzá. Későbbi olvasói ezért nevezték szentnek is, szörnyetegnek is, a középkori hitvallók utódának is, magától minden emberi szeretet elrúgó, önző léleknek is.”¹ Ezt a kettőséget érzékelteti Vida Bianka írása is, mely *„Szent vagy szörnyeteg?” – Új értelmezési szempontok Bethlen Kata Önéletírásának elemzéséhez* címmel jelent meg 2013-ban a Napút folyóiratban².

Ezt az ellentmondást azért nem szükséges feloldani, mert valamennyire mindkét nézet igaz. Hogy mennyire, azt mindenki maga dönti el. Bethlen Kata nem a nagyközönségnek, hanem Istennek és maga számára írta Önéletírását³. Mégis érdemesnek tartom ezt a sokszínűséget kihangsúlyozni, külön-külön szemügyre véve a „szent” és a „halandó” alakját.

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy valóban nevezhetjük-e az erdélyi nemesasszonyt „szentnek”, ha igen akkor milyen értelemben? Húzhatunk-e párhuzamot az élete és a római szentkultusz között, és miképpen vonható be a kérdésbe a mártírmisztika? Természetesen figyelembe kell venni, hogy az Önéletírás szerzője nem egyenlő teljes mértékben azzal az „én”-nel, aki az írásban szerepel, a szerzőség kérdéséről nem is beszélve. A célom nem az, hogy „modernné olvassam”⁴ Bethlen Kata életművét, csupán ismertetek egy értelmezési szempontot, amelyhez mind a végrendeleteit, imádságoskönyvét és a Bod Péter szakirodalmat is igyekeztem felhasználni, mindezt a teljesség igénye nélkül.

¹ ÁRVA BETHLEN Kata, *Önéletírás és levelek*, szerk. BENCSIK Gábor, Bp., Magyar Közlöny lap- és Könyvkiadó, 2018, 7.

² VIDA Bianka, *„Szent vagy szörnyeteg?” – Új értelmezési szempontok Bethlen Kata Önéletírásának elemzéséhez*, Napút, 2013/5, 47–62.

³ ÁRVA BETHLEN Kata, *Önéletírás és levelek*, szerk. BENCSIK Gábor, Bp., Magyar Közlöny lap- és Könyvkiadó, 2018, 7.

⁴ FAZAKAS Gergely Tamás, *Árva Bethlen Kata önreprezentációi: (érvek az önéletírás filológiai szempontú, kontextualizáló olvasása mellett)*, Studia Litteraria 2019/3–4, 40.

1. Vallásossága és hitének jelentősége

Kétség sem fér hozzá, hogy Bethlen Kata számára hite határozta meg az egész életét. „*Isten engemet gyermekségetől fogva méltóztatott a maga szentbeszédének olvasására, és tanulására; [...]*”⁵. Református neveltetésben részesült, melyet édesanyja második férje, a katolikus Haller István sem akadályozott, sőt ő is református nevelő által taníttatta gyermekeit.

A nemesasszonynak élete során azonban számos kihívással kellett szembenéznie vallása miatt. Klaniczay Tibor a *Kis magyar irodalomtörténetben* így ír erről: „A XVIII. századi Erdélyben is nagy erővel megindult az ellenreformáció, s számos protestáns főúri család tért a katolikus vallásra, ami pozíciójuk megerősödését, magas hivatalokat is maga után vont. Bethlen Kata azonban szigorúan ragaszkodott vallásához, s ezért örökös zaklatásnak volt kitéve. Katolikus férjhez kényszerítették, gyermekeit később eltávolították tőle, nehogy református szellemben nevelkedjenek, örökösen térítő papokat küldtek hozzá. Mindez azt eredményezte, hogy egyre jobban elmélyült saját hitében, és egy különös református vakbuzgóság vált nála általánossá.”⁶

Hegyaljai Kiss Géza pedig a következő részletet idézi Bod Péter Históriaijából: „A vallás előttök olyan, mint a ruha.”⁷ Hangsúlyozza, hogy ez is a kor „sivárlelkűségére” világít rá, melynek már a vallás sem szent. „Egészen természetes, hogy az Istennek élő, hithű lelkekben annál szenvedélyesebben lobog fel a vallásukhoz, megbántott felekezetükhöz való ragaszkodás tüze, amint néhány főúri család ivadéknál látjuk, akik, mint Széki Teleki József, László, a Bethlenek, Rádai Pál és mások a jellem állhatatosságával a szellem nemesebb erőinek fejlesztésével bizonyulnak honuk s egyházuk hűségese fiainak. Kimagasló alakjukon örömmel pihen a tekintet, mert ők az eszményiséget képviselik abban a korban, melyben önző indítékok fosztják meg az életet igaz értelmétől.”⁸ Ez egy olyan kor, amelyben a felekezeti hovatartozást nem a meggyőződés, hanem az egyéni érdekek határozták meg. Vallása Bethlen Kata esetében identitásának szerves részévé vált, így, ha valaki rossz szóval illette a keresztyéneket, akkor a nemesasszony az amúgy is könnyen feltörő indulatait végképp nem tudat visszafogni, még attól sem riadt vissza, hogy akár rangban felette álló férfiakkal is szembemenjen. Sokan nevezték őt ezért szimbolikusan a fejedelmi Erdély utolsó

⁵ BKÖ. 140.

⁶ KLANICZAY Tibor, *Kis magyar irodalomtörténet: A régi magyar irodalom (A kezdetektől a XIX. századig)*, Bp., Gondolat, 1962., 62–63.

⁷ HEGYALJAI KISS Géza, *Árva Bethlen Kata (Gróf Széki Teleki József Özvegye) 1700–1759: Tanulmány a XVIII. századi magyar irodalom köréből*, Bp., Hornyánszky Viktor Magyar Királyi Udvar Könyvnyomdája, 1922., 9–10.

⁸ Uo.

kőoszlopának is, aki nem hajol meg az idegen vallásnak. Mondhatjuk, hogy a rekatolizáció elleni harc jelképe.

Az bizonyos, hogy sok megpróbáltatáson és szenvedésen ment keresztül, mind szellemi, mind fizikai értelemben. Határozottan kijelenthetjük – amit később kívánok részletezni –, hogy bizonyos értelemben egy református mártírról beszélhetünk, melyről már több írás is született, de akkor, hogy jön a képbe a *szentség* gondolata?

2. Mi az, hogy *szent*?

Alapvetően az a kérdés, hogy valakit szentnek, jónak vagy éppen rossznak nevezünk, több tekintetben is szubjektív. Mitől lesz valaki szent? Attól, hogy feddhetetlen? Hogy Istennek tetsző életet él? Mielőtt mélyebb elmélkedésekbe kezdenék, fontosnak tartom egyes fogalmak tisztázását, midőn a *szent* szónak is számos értelmezése létezik, hiszen mást értelmek rajta egy katolikus és mást egy református, dolgozatomban azonban mindkét megközelítés szerepet játszik.

2.1. A szó református értelmezése

Robert Duncan Culver keresztyén teológus professzor kézikönyvében külön fejezetet szán a szentség kérdésének.⁹ A bibliai gyakorlat felől vizsgálva három jelentést különböztet meg. E szerint szent az, amit valamiféle különleges célra különítünk el, hasonlatos a *felajánl* vagy *odaszán* kifejezésekhez, ennek azonban nincs lényegi vallási tartalma.¹⁰ Illetve, „amit nem hétköznapi használatra szántak, és teljes egészében kizárólag Istennek ajánlottak fel, az szent, legyen szó akár személyekről, vagy akár egy helyről vagy bármilyen dologról.”¹¹ Ezért is hivatkoznak a reformátusok az eklézsia tagjaira is szentekként, miként az Újszövetség az ősatyák korában az istenfélő emberekre. A harmadik definíció szerint pedig az erkölcsi tisztaság, a gonoszság hiánya. Ezt követően már Isten szentségét részletezi, mivel Isten alapvető tulajdonsága a szentség, az erkölcsi tisztaság.¹²

Bethlen Kata Önéletírásában a *szent* szó – önmagában, ragozva vagy összetett szó részeként – mintegy 397 alkalommal fordul elő, azonban –kevés kivételtől eltekintve–, mindig Istenhez kapcsolódik: „szent felséged”, „szent akaratod”, „szent színed”, „szent kezeid” stb., azonban önmagára vonatkoztatva sohasem. Az egyedüli esetleg idesorolható részlet az önéletírás 188. paragrafusában található: „[...] vedd ki hát az én minden jóra

⁹ Robert Duncan CULVER, *Bibliai, történeti és rendszeres keresztyén teológia I.*, ford. DARVAS-TANÁCS Erik, Bp. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, 2010, 193 – 211.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 198.

¹² Uo-

tehetség nélkül való szívemből és sok bűnökkel megfertéztetett lelkemből, sok gyarlóság alá vetteté életemből az illendő tisztességet temagadnak; hadd végezhessem hamar elmúló életemet épen és egészen a te dicsőségedre, és annak előmozdítására; hadd láthassák mások is, hogy én egészen tenéked *szenteltetett* vagyok.” Azonban itt is inkább arra utal, hogy életét Istennek szánja, mintsem saját maga „szent” létére utalna. Ezenkívül a szó előfordul még katolikus vonatkozásban is, amikor a pápista csodatételekről esik szó.

Ugyan fentebb már említésre került, hogy az akkori valláspolitikai helyzetek nem feltétlenül tették lehetővé, hogy érzelmi, mintsem érdeki alapon kötődjünk felekezetünkhöz, azonban a *szent* szót akkor sem használhatta csak úgy a kor embere. Az eredmény tehát nem meglepő, hiszen feltételezhető volt, hogy a 18. században nem használták a kifejezést hétköznapi párbeszédekben úgy, mint manapság. Hiszen ma már, ami belátásunk szerint tiszteletet érdemel, tökéletes, vagy „meg nem cáfolható”, szentnek minősül és nem kell, hogy vallási vonatkoztatása legyen. Ezért is lehet az, hogy Bethlen Katára is olykor szentként hivatkozunk, ami a szó hétköznapi használatát tekintve elfogadható, azonban dogmatikai szempontból akadályokba ütközhetünk, hiszen ezzel már a katolikus szentkultusz határmezsgyéjén állunk.

2.2 Katolikus szentkultusz

A Vallástörténeti kislexikon a *szentek* kifejezést úgy magyarázza, hogy eredetileg „a katolikus egyház és a görög-keleti egyházak tanítása szerint azok a szellemi lények (angyalok) vagy elhunyt emberek, akik Isten környezetében, a mennyországban élnek és Isten közvetlen szolgálatát látják el. [...] Hogy kiket lehet vagy kell szentként tisztelni, azt a szenttéavatási eljárás, az ún. kanonizáció dönti el. Ennek feltétele, hogy valaki hősi fokban gyakorolja az erényes életet és csoda is fűződjék személyéhez.”¹³ De minthogy sok minden más, a fogalom értelmezési dimenziója is az idő előrehaladtával bővült. „A III. századtól kezdve azokat a hitvallókat is kezdték tisztelni, akik hitüket valamely bíróság előtt megvallották, ezért büntetést szenvedtek, de nem haltak meg. A IV. századról szokásba jött az is, hogy azokat a keresztényeket is tiszteletben részesítették, akik életük vitelével tettek tanúságot hitük mellett.”¹⁴

Tudniillik a reformátusok nem tisztelnek szenteket, ezért Bethlen Katát ilyen szempontból értelmezni dogmatikai szempontból lehetetlen, elméleti síkon pedig igen merész vállalkozásnak minősül. Hiszen mi köze lett volna neki a katolikus szentekhez? Az bizonyos, hogy egyhez azért mégiscsak volt.

¹³ GECSE Gusztáv, *Vallástörténeti kislexikon*, Kossuth, 1977, 288 – 289.

¹⁴ Uo.

2.3. Árva („Szent”?) Bethlen Kata

Születtem ez nyomorúsággal teljes világra, az én Istenemnek jó tetszéséből, Bonyhán, 1700-ik esztendőben, Szent András havának 30-ik napján: mely kalendárium szerént Katalin emlékezetére rendeltetett. Tetszett azért édes szüleimnek is a szent keresztségnek vize által való megmosattatásomkor ezt a nevet nékem adni, hogy a Krisztus vére által bűnbocsánatot váró hívek közé számláltatván, lenne a Krisztus tagját illető szent életre való serkentetésemre.¹⁵

Ha valaki akár kicsit is foglalkozott Bethlen Kata önéletírásával, akkor érezheti, hogy itt valami nem stimmel. Ezt Dr. Szádeczky Lajos is észrevette, minthogy a nemesasszony végrendeleteinek kiadásakor meg is jegyzi „Bethleni Bethlen Kata grófnő 1700. nov. 25-én szent Katalin vértanú napján született, a miért is Katalinnak keresztelték, mintegy serkentésül azáltal is a szent életre. Pedig szülei nem voltak a szenteket tisztelő vallás felekezet tagjai, hanem mint ő mondja. >>a Krisztuson fundált igaz hit és vallás<< az ev. ref. hit követői.”¹⁶

Az igaz, hogy a kalendáriumot a reformátusok is elfogadják, viszont az önéletírás szerzője, pontosabban az általa bemutatott Bethlen Kata mintha érdeklődne a név iránt. Hangsúlyoznám, hogy ez egyelőre csak egy feltételezés, ami arra engedhet következtetni, hogy a nagy kálvinizmus mögött rejlik egy nagyon szép római mártírmisztika és mitológia. Ha jobban belemerülünk az önéletírásba, akkor érzékeljük, hogy ez a bizonyos „Katalinság” – véráldozat által, szenvedése által, Krisztushoz emelkedés – áthatja az egész művet, ez adja meg a vezérfonalat.

2.4 Bethlen Kata és Alexandriai Szent Katalin

De ki volt az a Katalin, aki után Bethlen Kata a nevét kapta? Alexandriai Szent Katalin történetét nálunk főként legendájának verses fordításából ismerjük, mely Több mint négyezer sorból áll. Nagyobb terjedelmű, mint a középkor többi magyar nyelvű verses emléke együttvéve.¹⁷

A legenda rövid tartalma Pintér nyomán: „Hiába parancsolta meg Katalinnak az Alexandriába érkező pogány fejedelem, Maxentius római császár, hogy áldozzék a bálvány-isteneknek, a szentéletű szűz hajthatatlan maradt, sőt a vele vitába bocsátkozó ötven pogány

¹⁵ BKÖ.6.

¹⁶ DR. SZÁDECZKY Lajos, Gróf Bethlen Kata: Élete és végrendeletei, Bp., Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895., 5.

¹⁷ PINTÉR Jenő. *Magyar irodalom a középkorban*. Budapest. 1930., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/1-a-magyar-irodalom-a-kozepkorban-2/a-magyar-irodalom-a-xvi-szazad-elso-harmadaban-45A/szent-katalin-legendajanak-verses-forditasa-513/> (letöltve 2023. 01.09.)

bölcset is a keresztény vallásra térítette. A császár máglyára vettette a bölcseket, de Katalin iránt szerelemre gyulladt, csak hogy az állhatatos leány visszautasította csábító ajánlatait. Hiába kínozták a császár emberei, Katalint nem lehetett megtörni. Először éles késekkel ellátott kerékkel akarták szétmarcangolni, ez azonban darabokra tört –Caravaggio is megfestette ezt a jelenetet–, ezért lefejezték. Alexandriában, 305. nov. 24. vagy 25-én halt meg. Lefejezése után mindjárt két csoda történt: szüzességének bizonyoságául vér helyett tej ömlött ereiből, szent testét pedig a mennyből alászállott angyalok Sina hegyére vitték. Lelke dicsőségben és boldogságban van az Úr színe előtt. Emléknepje november 25. A magasabb iskolák, a filozófia és a filozófusok, ügyvédek, a könyvtárak, a könyvtárosok és a nyomdászok, a kerékgyártók, a tanuló lányok, a fiatal diákok és nők, a dajkák védőszentje.”¹⁸

Bethlen élete és a verses legenda második részében találhatunk érzületükben hasonló motívumokat. Mind a két Katalint megvetette környezete, állandóan zaklatta vallása miatt, mindkét asszonyt szerelmével üldözte egy idegen vallású, de ők félelmet nem ismerve, foggal-körömmel kitartottak az igazuk mellett. Ez az egyiknek az életébe, míg a másiknak – szimbolikusan – gyermekei elvesztésébe került.

Bethlen Katának, a „természete szerint víg kedélyű, a pápista vallás babonáit kigúnyoló, a puritánus reformátorok gyakorlatiasságát öröklő asszonyban a pietisztikus kegyesség a külső kényszer és a lelki szorongás hatása nyomán a középkori misztikusokra emlékeztető rajongássá fokozódott. Predesztinációs hite fatalizmussá, kegyességgé, vakbuzgósággá merevedett. Büntudat ébredt fel benne: elrontott életéért saját magát, emberi gyengeségét kezdte okolni. Ez a megrázó élmény, a szüntelen lelki háborgás tette imádság-íróvá s ez készítette a negyvenes években Önéletírása elkezdésére is.”¹⁹

Bethlen Kata, ilyen értelemben lett jelképévé a nagy rekatolizáció elleni harcnak, a régi fejedelmi Erdély megvédésének. „Igazi erdélyi volt, azaz magyar, református és gondolkodó. A jelkép lényege: a hitéért, az egyházáért vívott harcban megélt szenvedései. Mert hitéért, egyházáért csakugyan megszenvedett. Küzdelme a halálát követő, a különböző elnyomás-félék ellen vívott harcokban is példaértékű volt, de ugyanúgy hasznosítható a jelenkor szenvedéseinek eltűrésében, a kitartásban.”²⁰ Ez azonban már szorosan a mártíromsághoz kapcsolódik.

¹⁸ Uo.

¹⁹ SÓTÉR István (főszerk.). *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964., <https://mek.oszk.hu/02200/02228/html/02/276.html> (letöltve 2023. 01.09.)

²⁰ Magda van der ENDE, *Árva Bethlen Kata*, Látó 1966. 4. évf. <https://lato.adatbank.ro/?cid=2111> (letöltés ideje: 2023. 01.09.)

2.5. Bethlen Kata és Sienai Szent Katalin

Emellett azonban létezett egy Sienai Szent Katalin is, vele kapcsolatban Sigrid Undset *Sienai Szent Katalin*²¹ c. könyvéből indulok ki.

A leginkább szembetűnő párhuzam a két Katalin között a gyógyítás. Gondoljunk csak arra, hogy a sienai pestisjárvány alatt mennyi csodával határos gyógyulás volt tudható Szent Katalinnak. Ezenkívül különös figyelmet szentelnek Andrea nővérrel tartott kapcsolatára. A nő olyan súlyos mellrákban szenvedett, hogy a daganat már beette magát az asszony húsába és egyedül Katalin volt hajlandó ápolni. Andrea gyűlöletet kezdett érezni a lány iránt, azt gondolta, hogy hite hamis és álhíreket terjesztett a leányról, hogy bemocskolja annak hírnevét. Katalin anyja nem kételkedett lánya tisztaságában, féktelen düh támadt benne Andrea iránt és ezt részben leányára zúdította: „*Mit mondtam neked... Hányszor mondtam, hagyd békén azt a bűzlő vén némbert. Most már láthatod, miként jutalmazza a keresztény szeretetet*”, majd így folytatja: „*Ha nem hagysz fel Andrea ápolásával, sőt ha csak meghallom, hogy a közelébe mentél a lakhelyének, többé nem mondalak leányomnak.*”²²

Ez a rész már csak azért is érdekes, mert Bethlen Kata életében is volt egy olyan pont, amikor édesanyja kitagadással fenyegette, még ha az okok különbözőek is voltak.

Ha gyermekemnek akarod hogy tartsalak, ezt a gyűrűt vedd el; ha pedig nem, én soha tégedet gyermekemnek nem tartalak, és mindenemből ki is tagadlak. Ó, kemény szók, világ jovaival élni akaró ifjúi elméhez, édesanyjához mindenben engedelmisséget mutatni kívánó, s efféle próbákhoz szokatlan leányhoz!²³

Katát is fenyegette anyja kitagadással, de őt azért, mert így akarta rákényszeríteni arra, hogy feleségül menjen mostohatestvéréhez, Haller Lászlóhoz. Hogy ezt a láncot továbbfűzzük, a nemesasszonynak sem volt éppen felhőtlen a kapcsolata lányával, még ha szó szerint nem is tagadta ki, de egyértelművé tette számára, hogy nem foglal el kedves helyet a szívében:

Ezért őtet szemben fogván az úr és asszony őexcellenciájok [lánya, Teleki Pálné Haller Borbála], azzal mentette magát: az Isten is tudja azt, mely szívesen gyűlölöm én a kálvinista vallást; de hogy asszonyomanyámnak kedvében lehessenek, ezt azért cselekedtem. Ezt én megtudván, annál nagyobb idegenségem lett hozzája. Meg is mondtam néki: engemet nem csaltál meg, hanem a magad lelkét: mert én is mondhatom a Szent Péterrel, hogy nem ember ellen hazudtál, hanem az Isten

²¹ Sigrid UNDSET. *Sienai Szent Katalin*. Ford. Körösiné Merkl Hilda. Budapest, Kairosz, 2014.

²² Sigrid UNDSET. *Sienai Szent Katalin*. Ford. Körösiné Merkl Hilda. Budapest, Kairosz, 2014.

²³ BKÖ 13.

ellen. Mely miatt is annál inkább megirtóztam tőle; úgyhogy látni sem kívántam, amelyre nézve meg is mondtam magának, hogy hozzám ne jöjjenek.²⁴

A másik párhuzam pedig, hogy Katáról is híresztelték, hogy „hite hamis”, pontosabban azzal, hogy eretnek. Aki ezzel mocskolta – az Önéletírás szerint – pedig nem más volt, mint lánya, Borbála azonban később tagadta, hogy ilyesmit cselekedett volna. A grófnő később fiának, Haller Pálnak ír húga tetteiről.

Az eretnekséget tagadom; mert a Krisztuson fundált apostoloknak hitin vagyok; melyhez nem férhet az eretnekségnek csak legkisebbik szikrácskája is. Hogy igaz réformáta vagyok, nemhogy tagadnám, sőt, mindenek előtt nagy örömmel megvallom, mert csak ez az egy vigasztalásom, e sok keresztek között küszködő életemben e világon, hogy igaz hitben, vallásban vagyok²⁵

Fazakas Gergely Tamás egy tanulmányában már részletesebben foglalkozott Bethlen Kata és az eretnekség kérdésével, melyben írja, hogy a vádat később, vallástételében erősebben is visszautasította.²⁶ Valamint később írja, hogy „Bethlen Kata felmenőinek unitárius hite miatt a katolikusok e vádjának komoly tétje volt, s az olthévízi unitáriusok körében erőteljesen térítő nagyasszony különösen érzékeny lehetett erre. A Habsburg udvar és a katolikusok által heretikusként tartott unitárius hittől való hírbehozás igen kockázatosná vált a 18. század második harmadának elejétől. E veszély éppen 1744-től kezdve erősödött tovább, amikor a Bethlen Kata önéletírásában is említett (147. §), 45 év eleji szebeni országgyűlésen törvénybe iktatták a korábban már eltörölt katolikusellenes törvényeket, immár teljesen helyreállítva a katolikus vallásszabadságot.”²⁷

Amint azt már fentebb említettem Sienai Szent Katalin fő ismerve a pestisjárvány alatti gyógyító tevékenysége volt, az orvostudományokban azonban Bethlen Kata is jeleskedett, mint azt 1737-ben megjelent Orvsoló könyve is bizonyítja. Nőként korlátozott lehetőségei voltak a különféle ismeretek megszerzésére, de ő minden lehetőséget kihasznált és igyekezett környezetétől minél többet tanulni, amihez az általa külföldön is taníttatott református fiatalság – amihez Bod Péter is tartozott – nagyban hozzájárult. Bethlen Katának azonban lehetősége volt a kor legelismertebb orvosaitól tanulni, amire Bod Péter is hivatkozik a *Magyar Athenas* patrónájáról szóló részében: „Vonatott kivált az orvosi tudományokra,

²⁴ BKÖ. 153.

²⁵ BKÖ. 158. Fiának, Pálnak írott levele

²⁶ Fazakas, Gergely Tamás (2016) Bethlen Kata és az utolsó kenet: felekezeti küzdelem a haldoklóért a Carolina resolútió utáni évtizedekben. In: Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században: A Carolina Resolútiótól az 1848. évi XX. törvénycikkig. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények Kiadványai. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, pp. 86. <http://real.mtak.hu/40785/> (letöltve 2023.01.10.)

²⁷ Uo.

tudta is azt a tudományt alkalmasint, megtanulván Köleséri Sámuel, Simoni Márton és Borosnyai Márton medicináé doktoroktól, nevezetesen a füveknek természeteket, erejeket, hasznokat; melyekkel a szegényeknek felette sokat használt.”²⁸ Valószínűsíthető, hogy mindamellett, hogy az asszonyoktól az alapvető orvosi ismeretek akkoriban elvárás volt, a grófnő esetében „Isten dicsőségének a szenvedők gyógyítása által való szolgálata”²⁹ is egyben. Érdeklődése e szakterület iránt könyvtárán is nyomott hagyott, hiszen számos gyógyítással kapcsolatos írás volt benne fellelhető. Hegyaljai a következőket emeli ki: „Legbecsessebb Tournefort: *A füvekről*, (latin) képes kiadása. Alapos tanulmány Lorántfi Zsuzsána fejedelemszorongó orvosának, Tzanaki Máthé pataki professzornak *A döghalálról való rövid elmélkedése*, mely a kor ismereteinek korlátai között adja a pestis lehető teljes leírását. A pestisről szóló öt más kiadványon kívül nevezetes Véber János eperjesi főbíró szép könyvecskéje, az *Amuletum*.”³⁰

Az e téren végzett munkájáról Wespri István is tiszteletet tanúsít, hiszen *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza* c. életrajzi lexikonjában Bethlen Katát olyan tudós emberek mellett említi, mint Apáczai Csere János, Bánfihunyadi János, Blandrata György, Galeotto Marzio, Köleséri Sámuel vagy a már fentebb említett Tzanaki Máté.³¹ Továbbá így ír róla: „Női nemét meghaladó nagytudású, sok tehetséggel megáldott, istenfélő asszony volt, ahogy tisztelendő Bód Péter az ő 1746-ban Kolozsvárott 4 alakban kiadott magyar nyelvű bibliai lexikonának ajánlásában hosszan elősorolja. [...] Az orvostudomány tanulmányozására ösztönös érdeklődése vitte, s három híres orvosdoktornak, Kölesérinek, Simonyinak és Borosnyainak az oktatását véve igénybe, jeles ismeretet szerzett benne. Főleg a növénytanban tűnt ki. Minden segítséget kérő betegnek, pedig gyakran fordultak meg udvarában betegek, gyors és ingyenes orvosi segítséget nyújtott.”³²

Az utóbbiról mind önéletírása, mind levelei tanúskodnak. Önéletírásában írja például, hogy³³ „Kolozsvárra menvén országgyűlésére az én férjem Szent Mihály havában azon esztendőben, elmentem én is, Kolozsvárra való érkezésünknek utána, gróf Teleki Pál uram

²⁸ BOD Péter, *Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyar-Országban élt tudós embereknek, nevezetesebben a' kik valami, világ eleibe bocsátott írással esméretesekké lettek, 's jó emlékezeteket fen-hagyták, historiájok*, Szeben, Sárdi Sámuel, 1766, 42–43. <http://real-r.mtak.hu/id/eprint/632> (letöltve 2023. 01.04.)

²⁹ HEGYALJAI KISS Géza, Árvai Bethlen Kata (Gróf Széki Teleki József Özvegye) 1700–1759: Tanulmány a XVIII. századi magyar irodalom köréből, Bp., Hornyánszky Viktor Magyar Királyi Udvar Könyvnyomdája, 1922, 109.

³⁰ Uo. 112–113.

³¹ WESPRI István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza: Első száz*, ford. KÖVÁRI Aladár, Bp., Medicina, 1960. <http://real-eod.mtak.hu/id/eprint/3044> (letöltve 2023. 01. 10.)

³² Uo. 37–39.

³³ BKÖ. 65.

Lónára kihívatott, mivel egy nevét viselő fiacskája meghimlőzvén, igen nehezen kezdett volt lenni, [...]” Ez arra is enged következtetni, hogy környezete bízott képességeiben.

Hegyaljai pedig Thuróczi Józsefnek írt levelét emeli ki: „Mondják, hogy Kegyelmed gyenge egészséggel volt, melyet bizony szívesen sajnálok. Bárcsak olyankor írná meg Kegyelmed, ha valamiben segíthetne az ember. Csak jöjjön be Kegyelmed ide, hogy fundamentumosan curáltassa meg magát. [...]”³⁴ Mindezek mellett természetesen Bod Péter is megemlékezik patrónája gyógyító tevékenységéről, a *Tiszta, fényes drága bíborban* három strófán át sorolja ezen a területen nyújtott teljesítményét.

„Voltak ezek között szép orvos Könyvek is.
Vonla magát arra még a' természet is,
Tudta sok jó fűnek hasznos erejét is,
Gyogijítást gyakorlott gyakran még maga is.

Kivált szem fájdalmát böltsen orvoslotta,
Hályogot a' szemről könnyen el oszlatta,
E ' hasznos tudományt nekj tanította
Más Doktorok között edgy jó Oculista.

Sokszor a' betegek sereggel állottak,
Kik hozzája mentek, megorvosoltattak.
Meszsze földről néha oda hozattattak,
Könnyebülést véven rá áldást mondottak”³⁵

„Bethlen Kata valóban az erdélyi reformátusság pártfogója volt. Könyveket gyűjtött, két templomot épített, ösztöndíjat ajándékozott szegény diákoknak, fedezte Bod Péter leideni útjának költségeit, tizenöt udvari papja volt, aki nála vallásos környezetben élhetett, tudományban és hatásos emberek megismerésében gyarapodhatott, és azzal Erdély-szerte hasznos lehetett az anyaszentegyház megerősítésében.”³⁶

³⁴ HEGYALJAI KISS Géza, Árva Bethlen Kata (Gróf Széki Teleki József Özvegye) 1700–1759: Tanulmány a XVIII. századi magyar irodalom köréből, Bp., Hornyánszky Viktor Magyar Királyi Udvar Könyvnyomdája, 1922, 114–115.

³⁵ BOD Péter, *Tiszta, fényes drága bíbor, melyet amaz áldott emlékezetű m. izraelbeli nagy anya néh. gróf Bethleni Bethlen Kata asszony ő nagysága virágzó idejében a m. gróf Haller László urnak, azután a mélt. r. sz. b. gróf urnak Széki Teleki Jósef urnak szerelmes házas társa ... midőn teste földbe takarítatnék ... tanúságot tett ...* Kolozsvár, 1762.

³⁶ Magda van der ENDE, *Árva Bethlen Kata*, Látó 1966. 4. évf. <https://lato.adatbank.ro/?cid=2111> (letöltés ideje: 2023. 01.09.)

Érdemesnek tartom megemlíteni, hogy Szent Katalin „emléknapja november 25. A magasabb iskolák, a filozófia és a filozófusok, ügyvédek, a *könyvtárak*, a könyvtárosok és a nyomdászok, a kerékgyártók, a *tanuló lányok*, a fiatal diákok és nők, a dajkák védőszentje.”³⁷ Nem véletlenül emeltem ki a „könyvtárak” és a „tanuló leányok” szavakat. Hiszen, aki Bethlen Katával foglalkozik, nem mehet el könyvtár- és iskolaszervező tevékenysége mellett. A leányok oktatását is a szívéen viselte. Fogarason segíti az egyházat, hogy a nemes leányok oktatására is legyen „oskolamester”, amiről a fogarasi Református Egyháztanácsnak 1759-ben írt levelében is találhatunk utalást:

A harmadik személy pedig maradjon csak a leányok különös tanítására, mert én is értvén keveset a leányok tanításához, bizony fájdalommal szemlélhetni a mostani ott való leányok állapotját, melyeknek okául talán azt is gondolhatni, hogy mivel Ikafalvi uram fiúgyermekeket is tanított, tehát a leányok tanítására azért nem érkezhettek.³⁸

Mint tudjuk, Bethlen Kata szülei azért választották neki a Katalin nevet, hogy ezáltal is serkentsék a szent életre. A fejezetben felsorolt párhuzamok több, mint valószínű, hogy a véletlen művei, azonban mégis érdekes – és valahol megmosolyogtatja az olvasót –, hogy mennyire találó lett a választás. Még ha nem is teljes, de valamennyi ismerete lehetett ezen szentek életéről, tekintettel arra, hogy katolikus környezetben élt, valamint – amit filológiaiilag alátámasztani nem tudok, tekintettel, hogy könyvtára jelenleg ismert katalógusában nem találtam erre utaló könyvet – feltételezem, hogy még ha kis mértékben is, de legalább egyszer megérdeklődte vagy valamilyen úton utána nézett élete során, hogy mi állhatott a mögött, hogy ezt a nevet kapta. Ugyan Szebenben 1757-ben, két évvel a grófnő halála előtt megjelenik Bod Péter *Szent Heortokrates avagy a' keresztyének között elő-forduló innepeknek és a rendes kalendárióban fel-jegyeztetett szenteknek rövid historiájok, melly a szava bévehető hiteles írókból egybeszedegettetett és magyarra fordítatott egy bujdosó magyar által* c. munkája, ezt patrónája már aligha olvashatta el, vagy ha mégis, túl későn ahhoz, hogy bármiféle hatással legyen életművére.

Ahogy azt már a bevezetőben is írtam, egy önéletírás-, különösen Bethlen Kata esetében nem egyeztethető össze a jelenbeli „én”, a múltbéli „én”-nel, hiszen Bod Péternek is jelentős szerkesztői munkája volt az Önéletírásban. A lelkes számára a túlzott szentkultusz

³⁷ PINTÉR Jenő. *Magyar irodalom a középkorban*. Budapest. 1930., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/1-a-magyar-irodalom-a-kozepkorban-2/a-magyar-irodalom-a-xvi-szazad-elso-harmadaban-45A/szent-katalin-legendajanak-verses-forditasa-513/> (letöltve 2023. 01.09.)

³⁸ ÁRVA BETHLEN Kata, *Önéletírás és levelek*, szerk. BENCsik Gábor, Bp., Magyar Közlöny lap- és Könyvkiadó, 2018, 320.

kerülendő volt.³⁹ A fent említett művében is a „római katolikus mártirológia nagy személyiségeit szekularizálja, a szentkultusz kritikáját fogalmazza meg.”⁴⁰

A római katolikusok pedig a szenteknek számok szerint innepeiket igen megszorították; melyeknek megillésekre Magyarországon és Erdélyben kényszerítették kemény büntetések alatt még a protestánsokat is. Sőt arra is vitt némelyeket buzgó indulatjuk, hogy a mezőre, rétre kimentenek, és az ott dolgozó parasztembereket zálogolták, verték, kergették és egyébbel is büntették.⁴¹

Mindenesetre egy ilyen értelmezési szempont érdekes feszültséget ad az életműnek, nem csak azért, mert Bethlen Kata az egyházáért és embertársaiért folytatott munkájában megfelel a szentté válás kritériumainak, hanem mert református vallása miatt az értelmezésben alapvetően van egy gát a katolikus szentkultusz irányába. Ami viszont dogmatikailag is megállja a helyét és a szakirodalomban is kiemelkedő helyet foglal el, az nem más, mint mártíromsága.

3. Protestáns mártirológia a kora újkorban

„A katolikus egyház mártirológiája jelentős egyháztörténeti és missziós eredményeket ért el a barokk korban. A katolikus reform Tridentinum utáni sikerei komoly protestáns veszteségekhez vezettek. A magyarországi Habsburg-uralom megszilárdulásával arányosan a katolicizmus társadalmi és politikai pozíciói is megerősödtek. [...] Nem véletlen tehát, hogy a barokkori református egyházat Bod Péter „Isten vitézkedő Anyaszentegyházának” nevezte, amely metaforája a protestáns mártíriumnak.”⁴²

Azonban sokkal több minden van a háttérben. Ez az igaz és hamis egyház harca, melynek során a reformáció írástudó elitje a történelemhez, történetiséghez viszonyult, ami annak a politikai és (ön)reprezentációs harcnak a része, amely a reformáció ideológiai érvényességét hivatott megszilárdítani.⁴³ „A jelenük ideológiai-politikai berendezkedésének

³⁹ GUDOR Kund Botond, *A „szenvető egyház” percepciója a 18.század első harmadának erdélyi történetírásában: Bod Péter (1712-1769) és a protestáns mártirológia = Hősök, mértírok, áldozatok, szentek*, szerk. CSÍZY Katalin, HÓVÁRI János, Bp., L'Harmattan, 2021, 251.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ BOD Péter, *Szent Heortokrates avagy a' keresztyének között elő-forduló innepeknek és a rendes kalendárióban fel-jegyeztetett szenteknek rövid historiájok, mely a szava bé-vehető hiteles írókból egybeszedeggetett és magyarra fordított egy bujdosó magyar által*. Oppenheim [Szeben], 1757, 4.

⁴² GUDOR Kund Botond, *A „szenvető egyház” percepciója a 18.század első harmadának erdélyi történetírásában: Bod Péter (1712-1769) és a protestáns mártirológia = Hősök, mértírok, áldozatok, szentek*, szerk. CSÍZY Katalin, HÓVÁRI János, Bp., L'Harmattan, 2021, 247.

⁴³ TÓTH Zsombor, *Kálvinizmus és politikai (ön)reprezentáció a kora újkorban*, *Studia Litteraria* 2012/3–4, 11.

érvényességét úgy akarták fenntartani, hogy a múlt bizonyos összetevőit szelektálva, vagyis egy imaginárius tradíciót létrehozva igyekeztek történeti tekintélyt hozzárendelni az így artikulált eredettörténethez. Ezeknek a próbálkozásoknak mintát az egyháztörténet klasszikus nagyelbeszélései szolgáltatottak. [...] A reformáció szerzői ehhez elsősorban a mártíromságot vagy a persecutiót felvállaló egyházatyákat preferálták és népszerűsítették olvasóik felé.”⁴⁴ Ezen szerzők közé tartozott Bod Péter, aki számára, a szenvedő egyház percepciója a felekezeti identitás alappillérvé vált.

Fontosnak tartom tisztázni, hogy egy párhuzamos katolikus és református mártirológiáról beszélhetünk, hiszen a fogalom itt is először katolikus vonatkoztatásban volt használatos és ez is terjedt el inkább a mai köztudatban. Ez a korai keresztények üldözésével kapcsolatos, valamint a „katolicizmus számára a mártíromság előfeltétele az üdvösség ígéretének tragikus megtapasztalása, lépcsőfok a szentté válás folyamatában, majd a mártírhálál után (üdv történeti megközelítés, az angyalok azonnal magukhoz emelik a vértanút) is aktív közbenjáró-tanító jellemzőkkel ellátott eszkatológikus valóság.”⁴⁵ A reformátusok esetében inkább testi-lelki szenvedésről, bujdosásról, jogcsorbításról, harcias hozzáállásról és üldözöttséget felvonultató evilági történetről beszélünk. „A protestáns mártír főleg életpéldájával tanít, a katolikus mártír főleg halálában és halála után.”⁴⁶

3.1. Bod Péter és a Magyar Athenas

Bretz Annamária már foglalkozott Bod Péter historia litteraria-programjának mártirológiai vonatkozásairól⁴⁷, melynek elején le is szögezi, hogy Bod a mártíromság kifejezést mindössze egyszer használja a kötetben, azonban a többi szócikkben is szerepelnek ennek alappillérei: a szenvedés, vádoltatottság, üldözöttség, elüzettség és bujdosás tapasztalata.

Az előljáró beszdben Bod kiemeli, hogy a kötetbe kerülés fő kritériuma a létrehozott mű, ami lehet könyv, kézirat vagy a szóbeliségben fennmaradt emlék, amit aztán később, valaki más jegyzett le.

Elő számíthatnak itt azok a Tudósok bővebben, a' kik a' XVI-dik és a' XVII-dik században éltenek. Azok is nem mindenek, hanem többire tsak azok, kik valami írásokban emlékezeteket fen-

⁴⁴ Uo. 9.

⁴⁵ GUDOR Kund Botond, *A „szenvedő egyház” percepciója a 18.század első harmadának erdélyi történetírásában: Bod Péter (1712-1769) és a protestáns mártirológia = Hősök, mértírok, áldozatok, szentek*, szerk. CSÍZY Katalin, HÓVÁRI János, Bp., L'Harmattan, 2021, 250.

⁴⁶ Uo. 249.

⁴⁷ BRETZ Annamária, *Bod Péter historia litteraria-programjának mártirológiai vonatkozásairól = Mártírium és emlékezet: Protestáns és katolikus narratívák a 15-19.században*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, SZÁRAZ Orsolya, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015, 90–99.

hagyták. De még azoksem mindenek, hanem a' kiknek írásaik, és írásaikban emlékezetek előfordultanak, Emlitetnek olyanok is de kevesen, kiknek írásaik nem fordultanak elő; de jó emlékezetek fen maradt.

Historia litteraria programjába tartozó műve még a *Históriákra utat mutató magyar lexikon*, amelyben Hoffman alapján a „mártírom” címszót a következőképpen írja le⁴⁸:

MÁRTÍROM Görög szó és bizonytságot téssen, így neveztettek pedig azok, a kik a Krisztus Tudományának igazságairól bizonytságot tettenek véreikkel pészételvén meg azt; azok is a kik ha szintén meg nem ölettek is; de sokat szenvedtek s a halálra is készen voltak. (Mártíromoknak emlékezetekre szenteltek a Keresztyének Napot, a melyet neveztek Natalis Martiris. De értették rajta azt a Napot, a mellyen meg öletett, Martirnak pedig az Ekklesia megegyezett akaratóból tétetett valaki. [...] Templomok építettek azoknak Temetések feli, s azokról neveztek a Templomokat a mellyekről a szentek imádása bejött az Ekklesiába.)⁴⁹

Bod Péter programjában a mártírság, a szenvedő egyház kiemelkedő szerepet tölt be. Tekintettel arra, hogy nagy mértékű szerkesztői munkája volt Bethlen Kata Önéletírásában, valamint mekkora befolyással bírt patrónájára, nem tarthatjuk kizártnak, hogy a nemesasszonyt nem akarta-e esetleg úgy formálni, hogy ebbe a programba illeszkedjen. Fazakas is írja egy, a *Studia Litteraria*-ban megjelent cikkében, melyben azzal foglalkozik, hogy az özvegyi (ön)reprezentációkat miképpen értelmezheték a szenvedő közösségekre, hogy „Szintén lehetséges, hogy szándékában is állhatott a hagyományhoz kapcsolódva bemutatni saját szenvedésein keresztül az erdélyi reformátusság nyomorúságait. Ezeken túl azonban azt feltételezem, hogy még inkább Bod Péternek lehetett ilyen célja és nagyobb ismerete.”⁵⁰ Valamint „A Bethlen Katához kötődő Bod-munkák is valószínűleg részét képezték és beleillettek a tudós lelkész egyháztörténeti és teológiai irányultságú, de aktualizáló módon egyházpolitikai célú, szerzőként, fordítóként és kiadóként átgondolt programjába.”⁵¹

⁴⁸ BRETZ Annamária, *Bod Péter historia litteraria-programjának mártírológiai vonatkozásairól = Mártírium és emlékezet: Protestáns és katolikus narratívák a 15-19. században*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, SZÁRAZ Orsolya, Debreceni Egyetemi Kiadó, 95.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ FAZAKAS Gergely Tamás, *Árvaság és mártírium, A gyámoltalan özvegy mint a református egyház metaforája a 17–18. században*, *Studia Litteraria* 2012/3–4, 217.

⁵¹ Uo. 223.

3.2. Bethlen Kata, a halandó nő

A katolikus mártíromokkal ellentétben a protestánsoknál az evilági életen van a hangsúly, azon, hogy a szenvedéstörténet végén emberként halnak meg. Mindehhez a kiválasztottság tudata társul. Mint azt már korábban említettem, a protestáns mártír életpéldájával tanít és mint az az Önéletírásban is szerepel, Bethlen Kata is példának szánta írását. „*Sok viszontagságokkal folyó életemnek ezen nevezetes állapotjában is kívántam feljegyezni, és a rajtam sűrűen meglelt dologgal jövődőbe másnak példát adni.*”⁵²

Az erdélyi nemesasszonyt azonban nem kívánom ilyen szempontból részletekbe menően elemezni. Az biztos, hogy a mártírság metaforának özvegyisége termékeny táptalajt biztosított, mint ahogyan azt az előbb említett Fazekas tanulmány is bizonyítja, valamint Bod Péter *Szent Írás' értelmére vezérlő magyar leksikonának*, Bethlen Katának intézett előszava:

Hogy azt ISTEN Házának egyik rendbéli meg-mozdúlhatatlan erős Oszlopi, a' gyámoltalan gyenge Özvegyek. Könnyű ezt látni, Mert mennél nagyon Privilegyiommal és Diplomával bíró Emberek laknak valamely Városban, annál nagyobb és maradandóbb Erőssége vagyon annak; már pedig az Isten Városában legtöbb Privilegyiommal az Özvegyek ajándékoztattak meg, [...]”⁵³

Üldözöttségét és esendőségét bizonyítja mindemellett gyakori megbetegedései, gyenge teste és a katolikus rokonokkal folytatott harca, illetve női mivolta is. Vannak, akik azt mondják, hogy ez csak egy póz, szerep, mondván, hogy az élet más területein hatalmát is kihasználja ahhoz, hogy megvédje magát.⁵⁴ Ezt – mivel kellő ismerettel nem rendelkezem – se megcáfolni, se alátámasztani nem tudom.

3.3. Szenvedése a vegyes házasságában

Többek között Vida Bianka és Kapus Erika is hivatkoznak Haller Lászlóval kötött házasságára, melyben az Isten „felemás házasságnak keserű gyümölcsét szüntelen kóstoltatta”⁵⁵ Bethlen Katával. Egyikük például azt írja, hogy „Bethlen Kata ellen is erőszakot

⁵² BKÖ. 216.

⁵³ BOD Péter, *Szent írás' értelmére vezérlő magyar leksikon, mellyben a szent írásban elő-forduló példázolások (typusok) és ábrázolások (emblemák) lelki értelmek szerént rövideden ki-világosítatnak; sok dolgok a sidó régiségekből ki-magyaráztatnak: És így a szent írást isteni félelemmel érteni kívánó kegyes olvasók jó szándékjokban felsegittetnek*, Kolozsvár, 1746., <https://mek.oszk.hu/09100/09122/> 14. oldal (letöltés ideje 2023. 01.10.)

⁵⁴ VIDA Bianka, „*Szent vagy szörnyeteg?*” – Új értelmezési szempontok Bethlen Kata Önéletírásának elemzéséhez, Napút, 2013/5, 47–62.

⁵⁵ BKÖ. 10.

követnek el, hisz számára az idegen vallású férjjel való testi egyesülés éppolyan aktus, mint a nemi erőszak”⁵⁶.

Az bizonyos, hogy szenvedéstörténetének állandó forrása volt ez a frigy, Hiszen „Isten vitézkedő Anyaszentegyháza” is folyamatos küzdelmet folytatott a sorait tizedelő vegyesházasságok ellen, Bethlen Kata és Haller László esete azonban nem nevezhető a kor viszonyait tekintve átlagosnak. Ugyan a vegyesházasságok vitája Magyarországon a 19. századig nem tisztázódott teljes mértékben⁵⁷, de az biztos volt, hogy különböző felekezeti hovatartozású házasságok esetén reverzális szükségeltetett. A reverzális „katolikus és nem katolikus fél közötti házasság esetén megkövetelt írásos nyilatkozat, amelyben a nem katolikus fél kötelezettséget vállal arra, hogy hogy katolikus házastársát nem fogja hitétől eltántorítani, továbbá mindkét fél kötelezi magát arra, hogy mindkét nembeli gyermekét katolikus módon keresztelik meg és nevelik. [...] Már a IV. századtól kezdődőleg ismerünk olyan egyházi, zsinati határozatokat, amelyek csak abban az esetben tartják megengedhetőnek a más vallásúval kötött házasságot, ha a nem katolikus fél áttér a katolikus hitre.”⁵⁸ Ennek okán az, hogy Haller László Bethlen Katával úgy kötött frigyét, hogy az nem tért át –még később sem–, valamint megegyeztek, hogy a leányuk református hitben nevelkedhet, kivételes esetnek bizonyult.

Feltételezhető, hogy a férfi valóban szerelemből kívánta megkérni az akkor még szinte gyermek Bethlen Kata kezét, hiszen gyermekségüktől foga ismerték egymást, együtt nőttek fel és ahogy a nemesasszony is hivatkozik rá az Önéletírásban „*mind szép úri familiájára nézve, mind pedig maga személyére nézve illendő és elegendő szerencse is lett volna, ha velem azonegy hitben és vallásban való lett volna*”⁵⁹. Mindemellett a Haller família sem támogatta a házasságot, ezért –annak ellenére, hogy filológiailag mással nem tudom alátámasztani– valószínűnek tartom, hogy a férfi részéről gyengéd érzelmek álltak a háttérben. Így nem is csoda, ha ennyi „engedményt” kívánt adni feleségének és nem zargatta vallásában –az Önéletírásból ismert egy-két esettől eltekintve–, viszont pont ezek tették őt célponttá, hogy reformátusként egy katolikus családhoz kötötte magát, amely később még gyermekeit is elveszi tőle.

⁵⁶ KAPUS Erika, „Pillangó-nagyasszony borostyánba zárva”: Árva Bethlen Kata teremtett alakja a dzsenderkritika tükrében, Első Század, 2014/2, 103.

⁵⁷ BÁRÁNY Zsófia, A szerelmes „Catholcia leány”: A Rómáig visszhangzó Pesti Hírlap és a protestánsokat dicsérő Pápa – jelenetek a vegyesházasságok történetéből = Szabad nemzet szabad hazában: tanulmányok a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció kérdéseiről Erdődy Gábor 70. születésnapjára, szerk. VARGA Zsuzsanna, MELKOVICS Tamás, Bp., L'Harmattan, 2021. 149–157.

⁵⁸ GECSE Gusztáv, Vallástörténeti kislexikon, Kossuth, 1977, 276.

⁵⁹ BKÖ. 10.

4. Konklúzió és a továbbgondolás lehetősége

Dolgozatomban elsősorban abból indultam ki, hogy milyen értelemben nevezhetjük Bethlen Katát „szentnek”, a szó különböző definícióit ismertetve és párhuzamot vontam közte és a katolikus szentkultusz, pontosabban a két Szent Katalin élete között. Szándékom ezzel nem az volt, hogy a grófnőt a katolikus szentek közé emeljem, pusztán csak arra akartam rámutatni, hogy a fogalom bizonyos értelmezéseiben Bethlen Kata több kritériumnak is megfelel. Viszont ahogy azt később láthattuk, ez inkább mártíromságával összeegyeztethető, azzal, hogy életét Istennek ajánlotta fel és támogatta embertársait, mint ahogyan az is, hogy a példának felhozott két szenttel ennyi párhuzam lelhető fel. Ez többek között betudható annak is, hogy az élőkért való közbenjárás lehetősége katolikus értelemben a mártíromság attribútuma, valamint a mártírhalál egy lépcsőfok a szentté váláshoz.

Többek között részben foglalkoztam a protestáns mártírológia kérdésével is, azzal, hogy Bethlen Kata miképpen sorolható ide és hangsúlyoztam Bod Péter szerepét is. Végezetül csak érintettem Haller Lászlóval való házasságát, ami mártíromságának egyik állandó forrása életében, amit egy nagyon érdekes kérdésnek tartok, és szívesen kutatnék a későbbiekben ilyen témában is.

Felhasznált irodalom

BÁRÁNY Zsófia, *A szerelmes „Catholcia leány”: A Rómaig visszhangzó Pesti Hírlap és a protestánsokat dicsérő Pápa – jelenetek a vegyesházasságok történetéből* = *Szabad nemzet szabad hazában: tanulmányok a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció kérdéseiről Erdődy Gábor 70. születésnapjára*, szerk. VARGA Zsuzsanna, MELKOVICS Tamás, Bp., L'Harmattan, 2021. 149–157.

GUDOR Kund Botond, *A „szenvedő egyház” percepciója a 18.század első harmadának erdélyi történetírásában: Bod Péter (1712-1769) és a protestáns mártírológia* = *Hősök, mértírok, áldozatok, szentek*, szerk. CSÍZY Katalin, HÓVÁRI János, Bp., L'Harmattan, 2021

FAZAKAS Gergely Tamás, *Árva Bethlen Kata önreprezentációi: (érvek az önéletírás filológiai szempontú, kontextualizáló olvasása mellett)*, *Studia Litteraria* 2019/3–4

ÁRVA BETHLEN Kata, *Önéletírás és levelek*, szerk. BENCSIK Gábor, Bp., Magyar Közlöny lap- és Könyvkiadó, 2018.

FAZAKAS, Gergely Tamás, (2016) *Bethlen Kata és az utolsó kenet: felekezeti küzdelem a haldoklóért a Carolina resolutio utáni évtizedekben*. In: *Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században: A Carolina Resolutiótól az 1848. évi XX. törvénycikkig. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények Kiadványai*. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, pp. 86. <http://real.mtak.hu/40785/> (letöltve 2023 01.10.)

BRETZ Annamária, *Bod Péter historia litteraria-programjának mártírológiai vonatkozásairól* = *Mártírium és emlékezet: Protestáns és katolikus narratívák a 15-19.században*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, SZÁRAZ Orsolya, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015, 90–99.

Sigrid UNDESET. *Sienai Szent Katalin*. Ford. Körösiné Merkl Hilda. Budapest, Kairosz, 2014.

KAPUS Erika, *„Pillangó-nagyasszony borostyánba zárva”: Árva Bethlen Kata teremtett alakja a dzsenderkritika tükrében*, *Első Század*, 2014/2, 87–106.

VIDA Bianka, *„Szent vagy szörnyeteg?” – Új értelmezési szempontok Bethlen Kata Önéletírásának elemzéséhez*, *Napút*, 2013/5, 47–62.

TÓTH Zsombor, *Kálvinizmus és politikai (ön)reprezentáció a kora újkorban*, *Studia Litteraria* 2012/3–4, 6–37.

FAZAKAS Gergely Tamás, *Árvaság és mártírium, A gyámoltalan özvegy mint a református egyház metaforája a 17–18. században*, *Studia Litteraria* 2012/3–4, 198–232.

Robert Duncan CULVER, *Bibliai, történeti és rendszeres keresztyén teológia I.*, ford. DARVAS-TANÁCS Erik, Bp. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, 2010, 193 – 211.

GECSE Gusztáv, *Vallástörténeti kislexikon*, Kossuth, 1977.

Magda van der ENDE, *Árva Bethlen Kata*, Látó 1966. 4. évf. <https://lato.adatbank.ro/?cid=2111> (letöltés ideje: 2023. 01.09.)

SÖTÉR István (főszerk.). *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964., <https://mek.oszk.hu/02200/02228/html/02/276.html> (letöltve 2023. 01.09.)

KLANICZAY Tibor, *Kis magyar irodalomtörténet: A régi magyar irodalom (A kezdetektől a XIX. századig)*, Bp., Gondolat, 1962., 62–63.

WESZPRÉMI István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza: Első száz*, ford. KÖVÁRI Aladár, Bp., Medicina, 1960. <http://real-eod.mtak.hu/id/eprint/3044> (letöltve 2023. 01. 10.)

PINTÉR Jenő, *Magyar irodalom a középkorban*. Budapest. 1930., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/1-a-magyar-irodalom-a-kozepkorban-2/a-magyar-irodalom-a-xvi-szazad-elso-harmadaban-45A/szent-katalin-legendajanak-verses-forditasa-513/> (letöltve 2023. 01.09.)

HEGYALJAI KISS Géza, *Árva Bethlen Kata (Gróf Széki Teleki József Özvegye) 1700–1759: Tanulmány a XVIII. századi magyar irodalom köréből*, Bp., Hornyánszky Viktor Magyar Királyi Udvar Könyvnyomdája, 1922.

DR. SZÁDECZKY Lajos, *Gróf Bethlen Kata: Élete és végrendeletei*, Bp., Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895., 5.

BOD Péter, *Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyar-Országban élt tudós embereknek, nevezetesebben a' kik valami, világ eleibe bocsátott írások által esméreatesekké lettek, 's jó emlékezeteket fen-hagyták, historiájok*, Szeben, Sárdi Sámuel, 1766, 42–43. <http://real-r.mtak.hu/id/eprint/632> (letöltve 2023. 01.04.)

BOD Péter, *Tiszta, fényes drága bíbor, mellyet amaz áldott emlékezetű m. izraelbeli nagy anya néh. gróf Bethleni Bethlen Kata asszony ő nagysága virágzó idejében a m. gróf Haller László urnak, azután a mélt. r. sz. b. gróf urnak Széki Teleki József urnak szerelmes házasa ... midőn teste földbe takaríttatnék ... tanúságot tett ...* Kolozsvár, 1762.

BOD Péter, *Szent Heortokrátés avagy a' keresztyének között elő-forduló innepeknek és a rendes kalendárióban fel-jegyeztetett szenteknek rövid historiájok, melly a szava bé-vehető hiteles írókból egybeszedegettetett és magyarra fordított egy bujdosó magyar által*. Oppenheim [Szeben], 1757

BOD Péter, *Szent írás' értelmére vezérlő magyar leksikon, mellyben a szent írásban elő-forduló példázolások (typusok) és ábrázolások (emblemák) lelki értelmek szerint rövidesen ki-világosíttatnak; sok dolgok a sidó régiségekből ki-magyaráztatnak: És így a szent írást isteni félelemmel érteni kívánó kegyes olvasók jó szándékjokban felsegíttetnek*, Kolozsvár, 1746., <https://mek.oszk.hu/09100/09122/> 14. oldal (letöltés ideje 2023. 01.10.)